

Vooral de eerste helft van het boek, waarin de periode tot het verschijningsverbod in 1941 aan de orde komt, heeft te lijden van de verregaande beperkingen die de auteurs zich hebben opgelegd. Hoewel het materiaal chronologisch en thematisch — onder kopjes als: politiek, journalistiek, koningshuis, katholicisme, losse toon, cultuur — is geordend, overstijgt het betoog vrijwel nergens het niveau van een grijs breiwerk van opsommingen. In feite wordt het verhaal gevormd door een lange reeks van citaten, samenvattingen en namen, die elkaar opvolgen zonder in hun context te worden geplaatst, hetgeen bij zowel de ingevoerde als de niet-ingewijde lezer alleen maar een gevoel van zinloosheid kan oproepen. Tot welke merkwaardige figuren het negeren van andere primaire en secundaire bronnen kan leiden blijkt bijvoorbeeld uit de beschrijving van een polemiek tussen *Propria Cures* en de socialistische propagandist A. B. Kleerekoper in 1921. Daarbij kwalificeerde een PC-medewerker de socialist als 'een oproerige krabbelaar', zo schrijven Ligtenberg en Polak (93) — een loze opmerking, want de naam van de column die Kleerekoper dagelijks in *Het Volk* schreef luidde nu eenmaal 'Oproerige Krabbels'. Dat de gekozen aanpak leidt tot willekeur en onvolledigheid wordt op pijnlijke wijze gedemonstreerd in de beschrijving van het eerste nummer van *Propria Cures* dat na de Duitse inval verscheen: 'De achterkant van het blad wordt in beslag genomen door overlijdensannonces van de hoogleraar criminologie Willem Bongers, de wethouder van onderwijs van Amsterdam E. Boekman en de schrijver en oud-redacteur Menno ter Braak', zo schrijven Ligtenberg en Polak (141). Het was waarachtig niet overbodig geweest wanneer hier, alvorens het volgende detail wordt opgelepeld, althans het karakter en de aanleiding van de dood van de drie was vermeld (zelfdoding vanwege de Duitse inval).

De bezwaren van deze in essentie *a-historische* benadering doen zich minder voelen wanneer de auteurs zijn aangeland bij episoden en gebeurtenissen waarvan zij klaarblijkelijk beter op de hoogte zijn. Met name in de hoofdstukken over de jaren 1955-1965, de bloeiperiode van *Propria Cures*, waarin het blad zich als een spreekbuis van de politieke en culturele avant-garde van jonge intellectuelen ontpopte, zit meer lijn. Deze hoofdstukken vormen dan ook de meest interessante passages van dit werk.

Niettegenstaande het ontbreken van enige visie op het onderzochte materiaal in relatie tot de geschiedschrijving en het gebrek aan distantie en structuur bevat het boek waardevolle informatie. Gelezen als uitvoerige bloemlezing — niet als 'een geschiedenis van *Propria Cures*' — maakt het de lezer iets duidelijk over bijvoorbeeld de ontwikkeling van de studentencultuur en de veranderingen in de 'stijl van opstandigheid' sinds het einde van de negentiende eeuw — al was deze stijl vaak niet meer dan een pose. Ten slotte is in dit werk een grote hoeveelheid informatie over tal van redacteurs en medewerkers, die later een belangrijke plaats in het openbare en culturele leven zouden innemen, bijeengebracht. Het is te betreuren dat met het materiaal, door Ligtenberg en Polak met zoveel ijver verzameld, niet meer is gebeurd. Een blad als *Propria Cures* verdient immers zonder twijfel een degelijke historische studie.

F. van Vree

L. van Molle, *Ieder voor allen. De Belgische Boerenbond, 1890-1990* (KADOC studies IX; Leuven: Universitaire pers Leuven, 1990, 391 blz., Bf640,-, ISBN 90 6186 342 2).

De studie van Van Molle is uitgegeven bij gelegenheid van het eeuwfeest van de katholieke Belgische Boerenbond, de grootste landbouworganisatie in België. Toch is er geen sprake van een gedenkboek waarin slechts hoogtepunten en coryfeeën uit een honderdjarige geschiedenis

de revue passeren. De auteur laat geen twijfel bestaan over haar doelstelling en opzet: het schrijven van een gedegen historische studie die de vele facetten van de ontwikkeling van de Belgische Boerenbond in een onderlinge samenhang aan de orde stelt en in een bredere maatschappelijke context plaatst.

De auteur maakt gewag van vier probleemvelden. In de eerste plaats behandelt zij het ontstaan, de oorspronkelijke organisatorische en bestuurlijke inrichting en het ideologische gedachtengoed van de Belgische Boerenbond. Het tweede probleemveld betreft de groei van de bond, gemeten in zowel kwantitatieve als kwalitatieve zin. Het derde aandachtsveld heeft betrekking op het intern functioneren van de Boerenbond: in welke mate en op welke wijze is hij er als standsorganisatie in geslaagd de vele onderscheiden (economische, sociale, religieuze en politieke) belangen op elkaar af te stemmen en de uiteenlopende instellingen, activiteiten en diensten onder één dak te houden? Dit probleemveld vormt de achtergrond voor de beschrijving van een boeiend schouwspel van zowel samenwerkende als contesterende elites, waarin bondsbestuurders, bisschoppen en politici een hoofdrol vervullen. Voortdurend is er strijd geleverd over doelstellingen, motieven en strategieën. Van Molle stelt zich met descriptie alleen niet tevreden. Als vierde probleemveld kiest ze daarom voor het inzichtelijk maken van het verloop van de organisatorische ontwikkeling. Ze spreekt daarbij over een brede, verklarende context van uiteenlopende factoren: structuur- en conjunctuurgegevens, interne verhoudingen, externe condities en omstandigheden, bewuste keuzes en toevalligheden.

Na een uitvoerige schets van de ontstaansgeschiedenis wordt in acht hoofdstukken en gefaseerd naar even zoveel periodes het historisch verloop van de Belgische Boerenbond aan de orde gesteld. Tussendoor volgen twee momentopnames: 1914 en 1944. Van 1890-1903 was er sprake van een charismatische periode waarin de bond werd opgebouwd en zich een gerespecteerde positie wist te verschaffen in de Belgische samenleving. Van 1903-1914 lag de nadruk vooral op versterking (centralisatie) van de interne organisatie. De jaren 1914-1918 en 1940-1944 worden in afzonderlijke hoofdstukken besproken. Het tijdvak 1918-1940 is in drie periodes opgesplitst met 1925 en 1934 als breukjaren. In 1925 maakte de eerste generatie bestuurders definitief plaats voor een jongere garde. De Boerenbond had toen zijn werkterrein al tot buiten Vlaanderen uitgebreid en zich politiek georganiseerd in het kader van de katholieke standenpartij. Daarnaast was een flinke stoot gegeven aan een ongebreidelde organisatorische en commerciële expansie die tot 1934 zou voortduren. Het oligarchisch ingerichte, autoritaire bestuur legitimeerde deze expansie met de idee dat een standsorganisatie zich op alle terreinen sterk moest maken zonder daarbij de eenheid uit het oog te verliezen. Financiële overmoed, bestuurlijke incompetentie en persoonlijke vetes leidden tot liquidatie van de Middenkredietkas in 1934, hetgeen de totale Boerenbond op zijn grondvesten deed schudden. Daarna werd van alles gedaan om het geschokt vertrouwen te herstellen: nieuwe bestuurders, interne democratisering, bijstelling van commerciële en politieke ambities, en herziening van de banden met de katholieke kerk. De reorganisatie in 1944-1945 borduurde in feite hierop voort. Na 1945 maakte de bond een proces van expansie door, gepaard gaand met diversifiëring van de activiteiten, specialisatie en professionalisering. De banden met de politieke partij werden informeler, evenals de relaties met de kerk. De internationalisering van de landbouwpolitiek en de Europese integratie kwamen hoog op de agenda te staan.

Hoewel de landbouwpopulatie in omvang sterk is gedaald, heeft de Belgische Boerenbond nochtans allerminst een afgang doorgemaakt. Hij heeft zich steeds aan de gewijzigde omstandigheden weten aan te passen, overigens zonder daarbij de oorspronkelijke doelstellingen en opzet te verloochenen. De structuuraanpassing in 1971 getuigt daarvan: de bond werd enerzijds

een zuivere beroepsorganisatie voor boeren en tuinders en anderzijds een landelijke beweging die opkomt voor de belangen van het platteland en zijn bevolking.

Van Molle heeft op systematische wijze het historisch verloop van de Belgische Boerenbond inzichtelijk gemaakt. Het is echter jammer — maar in de context van de opdracht wel begrijpelijk — dat zij een nadere beschouwing over het complex van verklarende factoren achterwege heeft gelaten, terwijl haar studie naar mijn smaak tal van aanknopingspunten biedt voor meer algemeen-theoretische uitspraken over de levensloop van maatschappelijke organisaties en bewegingen. Juist daarom nodigt haar boek uit tot een vergelijkbare studie van de Nederlandse boerenorganisaties. Wat mij betreft is echter op twee punten wel een correctie noodzakelijk. In de eerste plaats zie ik niet goed in waarom de periode 1945-1990 in ca. 30 pagina's wordt afgedaan, terwijl aan het tijdvak 1890-1945 maar liefst 260 pagina's worden besteed. In de tweede plaats zou aan de lokale werking van de Boerenbond meer aandacht besteed mogen worden.

T. Duffhues

W. Dolderer, *Deutscher Imperialismus und belgischer Nationalitätenkonflikt. Die Rezeption der Flamenfrage in der deutschen Öffentlichkeit und deutsch-flämische Kontakte 1890-1920* (Kasseler Forschungen zur Zeitgeschichte VII; Melsungen: Verlag Kasseler Forschungen zur Zeitgeschichte, 1989, 387 blz., ISBN 3 925523 04 9).

Het voorliggende werk is een doctoraat dat tot stand kwam onder leiding van Horst Lademacher (auteur van onder andere *Die belgische Neutralität*). Na Frank Wende (*Die belgische Frage in der deutschen Politik des Ersten Weltkrieges*, 1969) was het nu twintig jaar geleden dat er van Duitse zijde nog iets over het activisme verscheen, en het boek verdient alleen daardoor al alle aandacht. Dergelijk onderzoek is immers niet gemakkelijk: het enorme archief van het generaal-gouvernement (ruim 70.000 banden) werd tijdens de tweede wereldoorlog vernietigd en het reconstrueren van de Duitse bezettingsspolitiek blijft het moeizaam in elkaar passen van een uiteengeslagen mozaïek.

Deutscher Imperialismus und belgischer Nationalitätenkonflikt behandelt in hoofdzaak de eerste wereldoorlog, met een beknopte inleiding (9-33) over de vooroorlogse periode. Hierbij gaat de aandacht vooral uit naar het Alldeutscher Verband (ADV), een imperialistische lobby die — op het populistische aspect na — kan gelden als de prilste voorloper van de NSDAP. Binnen deze groepering heerste de overtuiging dat de Vlamingen een verloren gegane stam waren, die vroeg of laat de weg *heim ins Reich* zouden vinden. Dolderer plaatst de Germaanse ideologie van het ADV tegenover andere Duitse intellectuelen zoals Franz Fromme, Robert-Paul Oszwald en de katholieke geestelijke Carl Sonnenschein, die de Vlamingen wèl als een aparte entiteit zagen. Die indeling lijkt me soms wat manicheïstisch geïnspireerd: ook voor iemand als Oszwald was de Vlaamse beweging uiteindelijk niets anders dan een onderdeel van een ruimere Germaans-Romaanse tegenstelling.

De hoofdmoot van het boek (34-225) behandelt dan de Duitse houding ten opzichte van de Vlaamse beweging tijdens de wereldoorlog en een laatste hoofdstuk is gewijd aan de afwikkeling van het activisme. Dit slotstuk (226-248) is overigens ongemeen interessant omdat het toont hoe aanvankelijk de activisten in Duitsland werden ondergebracht om te dienen voor 'later'. Hier was de scheiding tussen de officiële instanties en sommige revanchistische kringen erg vaag. De organisator van de ontsnapingslijn, Max Robert Gerstenhauer, werd in 1922 door